

SIMBOLISTICA LOCAȘULUI DE CULT

Arhid. Lucian Petroaia

Începuturi

În biserică, tot ceea ce formează spațiul eclezial „intra muros“, dar și „extra muros“ este investit cu o dublă conotație: una de natură spirituală, alta de natură materială. Dacă tot ceea ce face parte din lumea materială poate fi perceput simțual, în extramundanul spiritual se poate păși prin simbol. Simbolul creștin trebuie studiat însă în directă legătură cu dezvoltarea cultului și trebuie înțeles, în mod necesar, în duhul Sfinților Părinți, tâlcuitori negreșelnici, până la detaliu, ai spațiului sacru al lumii bisericești.

Sfântul Apostol Pavel numește Vechiul Testament, cu toate ale sale (elemente de civilizație, de cult și de cultură mozaică), „pedagog către Hristos“, o lume a tipurilor prefigurative, „umbre ale celor viitoare“. Datorită labilității în credință, simbolul era prudent folosit în cultul mozaic. Biserica creștină are însă plinătatea revelației prin Întruparea lui Hristos și prin realitatea prezenței Lui în ea, prin har. Creștinismul este o lume a antitipurilor, a simbolurilor pline de esență. Iar quintesențierea acestor nenumărate simboluri o face biserica-lăcaș, care este „icoana Bisericii, Trupul mistic al lui Hristos“ (Efeseni 1, 23; Coloseni 1, 18).

Un elementar studiu etimologic al rădăcinii cuvântului grecesc *ekklesia* arată sensul de „adunare, chemare“, de la verbul *kaleo* care înseamnă a chema. Totuși, românescul „biserică“ este cu mult mai cuprinzător ca sens: el definește marea și unica Biserică întemeiată de Hristos, se referă și la biserică cea triumfătoare din cer, dar și la comunitatea creștinilor, „luptători“ pentru cer și definește lăcașul de cult. Aceste sensuri sunt însă aprofundate de altele. De exemplu, sfințirea unei biserici este o slujbă plină de nenumărate simboluri: sfântul altar se înconjură de șapte ori (cele șapte daruri ale Sfântului Duh), se stropește cu agheasmă (harul Sfântului Duh), moaștele reprezintă prezența sfinților martiri și mijlocirea lor, spălarea

lespezii simbolizează curățirea, cei patru evangheliști arată că Evanghelia s-a răspândit în cele patru vânturi, iar îmbrăcarea arhierelui în alb este îmbrăcarea lui Iisus cu giulgiu. Parcurgând rugăciunile din slujba târnosirii bisericii noi, se pot extrage câteva definiții foarte semnificative ale bisericii ca lăcaș: „casă cerească, adevăratul jertfelnic al negrăitei slavei Tale“ sau „adevărată preînchipuire a preasfintei Tale Biserici, adică a trupului nostru, pe care prin prealăudatul Apostol al Tău, Pavel, încă și locaș și trup al Hristosului Tău ai învrednicit-o a se numi...“¹.

Așadar, tot ceea ce grăiește creștinului, simbolic, biserica-lăcaș, nu este altceva decât dar dumnezeiesc și chemarea minții, a sufletului și a întregii ființe, a creștinului spre cele cerești. Acest limbaj tainic nu este însă cifrat, nici nu are caracter ezoteric, ci se oferă minții și sufletului aceluia ce vrea să înțeleagă. „Vezi dar că atât Legea și toate cele făcute potrivit ei, cât și întreg cultul nostru, lucruri făcute de mâini omenești, sunt sfinte și ne duc, cu ajutorul materiei, către imaterialul Dumnezeu. Legea, pe de o parte, și toate cele făcute potrivit Legii erau o schiță a icoanei ce avea să fie, adică a cultului nostru; cultul creștin, pe de altă parte, este icoana bunurilor viitoare, iar aceste bunuri sunt în Ierusalimul cel de sus, imaterial și cel nefăcut de mâini“². Cele „de dincolo“ trebuie pătrunse cu sufletul, pentru că în creștinism, la baza întregului sistem simbolic stă mai întâi jertfa răscumpărătoare a Mântuitorului (și creștinul nu se poate sustrage acesteia, căci nu s-ar mântui), apoi transformarea omului și a întregii lumi căzute o dată cu Adam, ceea ce înseamnă împăcarea cu Dumnezeu, pe care cu dor trebuie să o primească fiecare.

Din această idee despre biserică - icoană a Ierusalimului celui de sus și lume transfigurată a viitoarei împărății a lui Dumnezeu - au izvorât mai târziu principiile fundamentale de construcție, pictare și întocmire, în general, a lăcașului de cult creștin.

Datorită imuabilității celor cerești și rânduielile acestea au căpătat caracteristici neschimbabile: se împlinesc după un canon (ca sumă de rânduieli fixe) verificat în timp ca viabilitate tehnică și alimentându-și esențele din cele veșnice. Aceasta este tocmai semnificația tradiției construirii bisericii, ceea ce o și face atât de deosebită de clădirile profane. Încă de la început-

1. *Arhieratikon*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă al B.O.R., București, 1993, p. 152,156.

2. Sfântul Ioan Damaschin, *Tratatul al doilea, contra celor ce atacă sfintele icoane*, în cap. *Cele trei tratate contra iconoclaștilor*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă al B.O.R., București, 1998, p. 116.

turile creștinismului, s-au căutat formele optime pentru arhitectură, cult și celelalte elemente ale vieții bisericești, pentru a le înscrie într-un ansamblu armonios, care să slujească unui scop anume: „plenitudinea liturgică”³. În această unitate liturgică, elementele arhitecturale, cultice încetează de a mai avea, preponderent, caracteristici estetice, ci ele concură în a exprima „sensul general al bisericii ca icoană a unei lumi transfigurate, purtând pecetea împărăției lui Dumnezeu”⁴. Leonid Uspenski argumentează această idee în studiul său „Simbolica bisericii”, cu imaginea convertirii la creștinism a poporului rus: solii principelui Vladimir, ajungând la Bizanț, au participat la o slujbă în Sfânta Sofia, mărturisind ulterior „nu știam dacă ne mai găsim pe pământ sau în cer”⁵.

Încă din secolele III-IV, confrunțați cu diferite erezii ale timpului, creștinii au fost nevoiți a-și preciza învățătura, a o afirma cât mai exact și cât mai clar. În secolul III, „Didascalia” cerea ca biserica să aibă formă de corabie, amintind de corabia lui Noe, iar în prima jumătate a secolului IV, în „Constituțiile Apostolice” se cerea ca „edificiul să fie prelung, îndreptat spre răsărit și să fie în formă de corabie”⁶. Apelul la corabia lui Noe, care este prototip simbolic al bisericii-lăcaș, este semnificativ pentru lupta creștinului cu viața: „marea vieții, văzându-o înălțându-se de viforul ispitelor...”. Forma paralelipipedică, dominantă în arhitectura creștină primară, amintea totodată și de Cortul Mărturiei și de Templul lui Solomon, simbolizând întreaga lume pe care o cuprinde Biserica prin învățătura ei.

Simbolica bisericii după tâlcuitorii bizantini

După sec. IV, în înfloritoarea epocă constantiniană și după ea, a început în toată lumea creștină o emulație arhitecturală, mai întâi de edificare, apoi de viață creștină liberă. Cultul capătă forme precise, apar liturghiile Sfântului Ioan Gură de Aur și ale Sfântului Vasile cel Mare.

În sec. V, lucrarea apocrifă „Testamentum Domini” (aproximativ 475 d.H.), cerea ca „biserica să fie astfel: să aibă trei intrări, pentru închipuirea Treimii. Diaconiconul să fie în partea dreaptă a intrării care se află la dreapta,

3. Leonid Uspenski, *Simbolica bisericii*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XXXV, nr. 5-6/1960, p. 314.

4. *Ibidem*, p. 314.

5. *Ibidem*, p. 315.

6. Pr. prof. dr. Petre Vintilescu, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXIV (1966), nr. 3-5, p. 332, *apud*. J. Quasten, *Monumenta eucharistica et liturgica vetustissima*, Bonnae, 1935-1937, p. 181-183.

pentru ca să se poată separa darurile ce se aduc pentru Euharistie... să fie o intrare, dar trei ieșiri... biserica să aibă o despărțitură pentru catehumeni, care să fie și locul celor exorcizați... Să fie apoi, în partea de răsărit, tronul episcopului... dar locul tronului să fie înălțat cu trei trepte, fiindcă și altarul tot așa trebuie așezat... Toate să fie luminoase și rânduite în ordine, după cum se cuvine să fie un loc sfânt și să fie luminate prin ferestre multe, ca închipuire a celor cerești...⁷.

În același secol, Eusebiu de Cezareea nota în a sa „Istorie bisericească“ despre sfințirea bisericii din Tyr, abordând destul de complex pentru acea vreme și problema simbolicii bisericii, în Cartea X, cap. IV. Tema generală este „noi vedem în biserică ceea ce și ascultăm“. Pentru Eusebiu, biserica văzută este construită după chipul celei nevăzute și este casa lui Dumnezeu. O definiție de forță teologală, dar și literară, este aceea de „cer pământesc al veacului ce va să fie, unde Dumnezeu petrece cu toate întru toți“. Frumusețea bisericii este ca și cum s-ar ridica perdeaua de deasupra frumuseții Ierusalimului ceresc.

În sec. VII găsim cea mai sistematică interpretare a simbolicii bisericii în „Mystagogia“ Sfântului Maxim Mărturisitorul, care vede în biserică imaginea lumii spirituale și a lumii sensibile, adică imaginea a ceea ce cade sub incidența simțurilor noastre. Sfântul Maxim subliniază semnificația cosmică a bisericii, ca icoană a întregii lumi create, purificată, transfigurată: „biserica are drept cer dumnezeiescul ieratic (altar), iar ca pământ frumusețea naosului“⁸. Totodată, aflăm că biserica închipuiește pe om, prin naos scoate la înfățișare, ca prin trup, înțelepciunea practică; prin altar, ca prin suflet, talmăcește cunoașterea naturală, iar prin același altar, ca prin minte, străbate la cunoașterea tainică de Dumnezeu, la teologia duhovnicească. „Prin trup, ca printr-un naos, iradiază partea activă a sufletului în împlinirea poruncilor prin înțelepciunea practică; prin suflet se aduc, ca printr-un altar, lui Dumnezeu, folosindu-se de rațiune, în cunoașterea naturală, sensurile desprinse de simțuri, după ce a îndepărtat din ele, în duh, tot ceea ce este material și necurat. Iar prin minte, ca printr-un altar, cheamă tăcerea prealăudată a ascunsei și recunoscutei mari grăiri a dumnezeirii cea din adâncurile

7. *Testamentul Domnului nostru Iisus Hristos*, Ed. Polirom, Iași, 1996, cap. XIX, p. 45-47.

8. Leonid Uspenski, *op. cit.*, p. 319.

nepătrunse prin altă tăcere și prearăsunătoare“ (Mystagogia, cap. IV).

Contemporan acestei scrieri este și Sfântul Gherman I, Arhiepiscopul Constantinopolului, care a lăsat o „Tâlcuire a Sfintei Liturghii“. În prima din cele cinci părți ale comentariului său, Sf. Gherman vorbește despre locașul de închinăciune și despre unele părți distincte: absida altarului, sfânta masă, ciborionul, tâmpla, amvonul. Se găsesc două sensuri ale cuvântului „biserica“: trupul lui Hristos și lăcaș, uneori îmbinate chiar în aceeași frază: „ea (biserica) este preînchipuită de patriarhi, întemeiată de apostoli, este prezisă de prooroci, împodobită de ierarhi, sfințită de martiri și își așază prestolul pe moaștele lor sfinte“. În ceea ce privește chiar sensul de lăcaș, Sfântul Gherman arată că „biserica este casa dumnezeiască în care se săvârșește jertfa cea tainică și de viață dătătoare, în care se află sanctuarul cel mai dinlăuntru și tronul cel sfânt, mormântul și masa cea mântuitoare de suflet și de viață dătătoare, în care se găsesc mărgăritarele dumnezeieștilor dogme, cu care Domnul a învățat pe ucenicii Săi“⁹. Învățătura Sfântului Gherman este atât de viguroasă, încât accente din ea se vor întâlni, mult mai târziu, în operele lui Teodor din Andida (sec. XII) și chiar Nicolae Cabasila (sec. XIV).

La sfârșitul sec. XIV și începutul sec. XV, de aceeași problemă s-a ocupat, mult mai amănunțit decât toți înaintașii săi, mai sistematic, Sfântul Simeon, Arhiepiscopul Tesalonicului († 1429), „liturgist de valoare incontestabilă, care încheie șirul tâlcuitorilor originali ai Sfintei Liturghii și ai cultului ortodox, în general, situându-se cu cinste alături de înaintașii săi, care au ridicat teologia ortodoxă pe culmile ei cele mai înalte“¹⁰. Din vasta sa operă, se evidențiază tratatul liturgic în care Sfântul Simeon abordează autorizat problema simbolisticii lăcașului de cult în capitolele: „Pentru sfânta biserică și pentru târnosirea ei“¹¹ și „Explicare a aceluiași părinte, pentru Sfânta biserică și pentru cei ce slujesc într-însa, diaconi, preoți, arhieriei și

9. Sfântul Gherman, Arhiepiscopul Constantinopolului, *Tâlcuirea Sfintei Liturghii*, în „Mitropolia Olteniei“, XXVI (1974), nr. 9-10, p. 825, traducere de pr. prof. Nicolae Petrescu.

10. Pr. prof. dr. Nicolae Necula, *Simbolismul locașului de cult în opera liturgică a Sfântului Simeon, Arhiepiscopul Tesalonicului (sec.XV)*, în „Glasul Bisericii“, XLII (1983), nr. 9-12, p. 637.

11. Sfântul Simeon, arhiepiscopul Tesalonicului, *Tratat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe după adevăratele pricini puse de Domnul nostru Iisus Hristos*, traducere de Toma Teodorescu, București, 1865, p. 109-190.

pentru odăjdiile cu care slujesc oricare dintr-înșii...¹².

Ca locaș de închinăciune Sfântul Simeon învață că biserica are întreită semnificație. Mai întâi este icoană a împărăției lui Hristos din ceruri: „biserica este casa lui Dumnezeu, alcătuită din lucruri neînsuflețite, căci se sfințește cu dumnezeiescul dar și cu rugăciunile cele preoțești și nu este ca celelalte case, ci este făcută pentru Dumnezeu și pre Dânsul are locuitor și într-însa este puterea, slava și darul Lui¹³. În altă parte scrie: „Biserica lui Dumnezeu închipuiește cerul cu raiul care dăruiește darurile cerești, pentru că are în ea nu lemnul vieții de atunci, ci pe însăși Viața care Se jertfește și Se dă... Căci noi intrăm în dumnezeiasca biserică ca în rai sau ca în cer...¹⁴. În al treilea rând, biserica este simbol al împărăției lui Dumnezeu pe pământ, Sfântul Simeon preluând simbolistica primară a corabiei noahitice, izbăvitoare de potop și de valuri. Corabia este condusă de Însuși Hristos „Care este cap Bisericii, iar Biserica este Trupul Său“ (Efeseni, cap. V), de aceea, lăcașul de închinăciune este numit „chip al bisericii celei preasfințite și vii¹⁵. În fine, biserica este împărăția lui Dumnezeu din inimile credincioșilor, care sunt „temple ale Duhului Sfânt“ (I Corinteni 3, 16), dar este și „casă de lucruri dumnezeiești, liman și doctorie a sufletelor, mijlocitoare rugăciunilor către Dumnezeu și organ al Tainelor Lui, rămânând în veci neclintită¹⁶. Prin faptul că Sfântul Simeon simbolizează prin biserică toate cele văzute și cele nevăzute, lăcașul de închinăciune devine un simbol chiar al lui Hristos „care este și el om, dar și un simbol al tainei Sfintei Treimi, neapropiată după ființă, dar cunoscută prin purtarea de grijă și prin puterile Ei¹⁷. Sfânta Biserică este definită și prin alte sintagme profunde și expresive: „candela lui Hristos“, „casă de lucruri dumnezeiești“, „casă a Jertfei celei mari“, „dătătoare a multor bunătăți¹⁸. Și hramul pe care-l poartă biserica face din aceasta un sfânt lăcaș și se merge într-acel lăcaș ca în casa lui Dumnezeu. Iar dacă un sfânt patronează o biserică, „acesta petrece într-însa ca într-un lăcaș al său și se află nevăzut, acolo, în biserică, cu sufletul, iar de multe ori și prin moaștele sale, va fi acolo și lucrează cu dumnezeiască putere și

12. *Ibidem*, p. 251-269.

13. *Ibidem*, cap. 128, p. 120.

14. *Ibidem*, cap. 98, p. 103.

15. *Ibidem*, cap. 122, p. 117.

16. *Ibidem*, cap. 120, p. 116.

17. *Ibidem*, p. 253.

18. *Ibidem*, cap. 128, p. 120, cap. 101, p. 109, cap. 131, p. 121.

cu daruri¹⁹.

Împărțirea bisericii și simbolismul părților componente

Lăcașul de cult ortodox este structurat în trei părți principale: altar, naos și pronaos, împărțire cerută de necesitățile cultului divin și de deosebirea dintre slujitori și asistenți. Este împărțirea quasigenerală a lăcașului de cult. În timp și în diferite zone culturale stilul arhitectural a evoluat, configurația bisericii perfecționându-se. Tristructuralitatea bisericii își are originea în configurația Cortului Mărturie sau a Templului din Ierusalim; de altfel, „biserica“ Vechiului Testament este prototipul bisericii creștine. Sfântul Simeon al Tesalonicului vede în această împărțire în trei părți o referire la modul dispunerii cetelor cerești, în trei grupe sau la cele trei trepte ale unui popor cucernic: a slujitorilor sfințiți, a credincioșilor și a penitenților sau a celor chemați²⁰.

Altarul este partea cea mai însemnată și locul cel mai sfânt din biserică la care au acces doar slujitorii și numai în cazuri speciale, credincioșii nehirotoniți. După Sfântul Simeon, altarul, prefigurat de Sfânta Sfintelor din vechiul templu, simbolizează „Sfânta Sfintelor, cele mai presus de ceruri și cerul²¹”.

Sfântul altar este de fapt partea care dă sfințenie întregului lăcaș de cult; fără el, biserica-lăcaș ar rămâne un simplu loc de rugăciune. Sfântul Gherman subliniază chiar că este „locul unde tronează Hristos, Împăratul tuturor, cu apostolii”. „Aici se fac liturghia, hirotoniile și tot aici se sfințește Sfântul și Marele Mir”, completează Sfântul Simeon. În sfântul altar tronează arhiereul, care închipuie pe Hristos, în mijlocul soborului de preoți și diaconi, care închipuie pe apostoli, arhangheli și îngeri; acest cadru liturghisitor face ca sfântul altar să devină „intrarea în cer”.

Sfântul altar este orientat întotdeauna spre răsărit și astfel, întreaga biserică are aceeași orientare. Argumentul este Hristos numit „lumina lumii” (Ioan 8,12) și „Răsăritul cel de sus” (în troparul Nașterii Domnului). După o veche tradiție, raiul cel pierdut s-ar afla tot spre răsărit; iată de ce întreaga viață creștină se orientează, prin rugăciune, spre răsărit (conf.

19. *Ibidem*, cap. 121, p. 120-121.

20. *Apud*. L. Uspenski, op. cit., p. 320.

21. Sfântul Simeon, arhiepiscopul Tesalonicului, *trad. rom. cit.*, cap. 131, p. 121.

canonului 90 al Sfântului Vasile cel Mare). De acolo va răsări, ca un soare, Ziua Eshatonului, spre care tinde fiecare creștin. Totodată, comparativ cu nivelul naosului, sfântul altar este supraînălțat cu 2-3 trepte - soalea. Însăși numirea de „altar“ se justifică astfel: în limba latină, sintagma „alta ara“ înseamnă „loc înalt“, iar argumentația biblică este imaginea „cetății care stă deasupra muntelui la care vor merge popoarele“ (Maleahi 4,1) sau aceea a „cetății celei sfinte, Ierusalimul ceresc care se coboară la noi“ (Apocalipsa 21, 10). Se adeverește și în acest chip poziția superioară (intrinsec) a altarului față de celelalte părți ale bisericii, căci el simbolizează „bolta cerului“ care acoperă pământul.

Sfințenia altarului însă „curge“ de la Sfânta Masă, care se mai numește Sfântul Prestol, Jertfelnic sau chiar Altar. Sfânta Masă se face din piatră în patru colțuri, iar deasupra se așază o singură lespede de marmură, piatră, amintind de unitatea fiilor în persoana lui Hristos; ea simbolizează masa de la Cina cea de Taină, crucea răstignirii de pe Golgota, mormântul Domnului și tronul slavei pe care stă Dumnezeu²². Pietrele cubice care alcătuiesc Sfânta Masă amintesc de Hristos, „piatra cea din capul unghiului“, iar strămoașele acesteia sunt jertfelnicele Vechiului Testament.

În pânțele Sfintei Mese, într-o ocniță anume săpată, sunt așezate sfintele moaște - câteva părțicele - amintind de jertfele martirilor care au întărit, prin sângele lor, Biserica, dar continuând și vechea tradiție creștină de a săvârși Sfânta Liturghie în biserici zidite pe morminte de martiri. Slujba sfințirii Sfintei Mese este profundă și plină de sensuri²³: spălarea cu apă caldă, ungerea cu aromate și cu Sfântul și Marele Mir, lipirea celor patru sfinți evangheliști pe cele patru colțuri, apoi îmbrăcarea cu catasarca (giulgiu), îmbrăcămintea propriu-zisă (endotion, hainele de lumină de pe Tabor).

Deasupra șade sfântul antimis, „care închipuie mahrama de pe capul lui Iisus, aceea care în mormânt era așezată deoparte“ (Ioan 20,7), iar într-un buzunar din partea superioară sunt cusute părțicele de sfinte moaște. Pe Sfânta Masă mai stau: Sfânta Evanghelie, care închipuiește pe Hristos - cuvântul, Sfânta Cruce „semnul mântuirii noastre“, candela (chipul Bisericii care dă, prin lumină, mila și iluminarea Domnului), sfeșnicele (două cu

22. *Din învățăturile Bisericii Ortodoxe*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1990, p. 59.

23. Diacon Lucian Petroaia, *Mir vărsat este numele Tău*, în „Călăuza Ortodoxă“, nr.107-109 (1997), p.18.

câte un braț sau cu 3, 7, 9, 12 brațe - cu simbolistica respectivă a cifrelor: omenitatea și divinitatea lui Iisus, Sfânta Treime, darurile Sfântului Duh, cetele îngerești, cei 12 Apostoli) și chivotul (prefigurată în Vechiul Testament de Chivotul Legii, iar în biserică fiind o machetă în formă de biserică, turn sau mormânt, care adăpostește Sfânta Euharistie pentru bolnavi sau pentru alte cazuri grabnice), este simbolul locului unde a fost răstignirea, dar și locul îngropării, al mormântului lui Iisus).

În unele biserici, deasupra Sfintei Mese se află baldachinul, un acoperiș sau o boltă sprijinită pe patru stâlpi. Uneori avea formă de turn emisferic, pentru care se numea și „turn“. Nu se găsea decât la bisericile mari (ex. Sfânta Sofia). „A fost introdus în sec. IV și avea niște pânze care se închideau și se deschideau, ca ușile împărătești de astăzi, după ritualul liturgic, pentru ca să nu vadă credincioșii toate actele tainice de la Sfânta Masă“²⁴.

Sf. Simeon arată că baldachinul înseamnă „cortul cel nevăzut care este împrejurul lui Dumnezeu, adică slava Lui și darul cu care Însuși Se acoperă, îmbrăcându-se cu lumina ca și cu o haină și șezând pe scaunul cel preainalt al slavei Lui“²⁵. Deasupra este așezată crucea, care stă pe boltă, ca semn al cerului și semn deosebit al creștinilor; acest aranjament este făcut „cu rațiune în fața liturghisitorilor“²⁶.

În partea dinspre răsărit a sfântului altar, se află „scaunul cel de sus“, în care șade doar arhiepiscopul și numai la anumite momente liturgice, simbolizând tronul cel ceresc pe care șade Hristos, de-a dreapta Tatălui; de ambele părți sunt 12 tronuri mai mici - locurile Sfinților Apostoli, dar și rânduirea îngerilor și a sfinților în jurul tronului dumnezeiesc. Această așezare a tronurilor în sfântul altar se numește *sintronion* și indică cea de a doua venire a Domnului Hristos, când va șede pe scaun de judecată, judecând viii și morții.

În partea dinspre mieznoapte se află proscomidiarul, de cele mai multe ori situat într-o absidiolă. Se mai numește „protesis“, pentru că aici se aduc darurile credincioșilor și simbolizează Golgota, dealul pe care a fost răstignit Iisus Hristos. Aici se pregătesc și cinstitele daruri pentru Sfânta Liturghie; aici se scoate Sfântul Agneț, de aceea proscomidiarul mai închipuie și

24. Dr. Vasile Mitrofanovici, *Liturgica Bisericii Ortodoxe*, Editura Consiliului Eparhial Ortodox Român, Cernăuți, 1929, p. 223.

25. Sfântul Simeon, Arhiepiscopul Tesalonicului, *trad. rom. cit.*, cap. 133 și 139, p. 122, 125.

26. Dr. Badea Cireșeanu, *Tezaurul liturgic, vol. II*, București, 1911, p. 140.

peșterea Betleemului, unde S-a născut Iisus. Simplitatea proscomidiarului, cât și toate celelalte obiecte și sfinte vase care se păstrează aici (sfântul potir, sfântul disc, copia, lingurița, steluța, sfintele acoperăminte) au o semnificație ce aduce un argument în plus pentru simbolul de peșteră²⁷.

În absidiola dinspre miazăzi se află diaconiconul, numit și schevofilachiu sau veșmântar. În vechime, diaconul îngrijea de această cămăruță; aici se păstrează veșmintele, cărțile de slujbă. În bisericile mari este o încăpere separată, iar în bisericile mici se reduce doar la o firdă unde se pregătește jăratul pentru cădelniță. Focul închipuiește firea dumnezeiască a Mântuitorului, cădelnița - firea omenească, iar fumul de tămâie - buna mireasmă a Duhului Sfânt (Ieșire 37,29) și a rugăciunii.

Tâmpla, catapeteasma sau iconostasul este peretele (din zid, scândură, metal, marmură, piatră etc.) de icoane care desparte sfântul altar de naos. Este o apariție relativ târzie în structura arhitecturală (sec. IX), iar la forma actuală a ajuns prin sec. XIV. Arhetipul este catapeteasma de la Cortul Mărturiei sau de la Templul lui Solomon (II Regi 6, 21), care despărțea Sfânta de Sfânta Sfintelor. În limbajul liturgic românesc se întâlnesc și termenii „tâmplă“ (din latinescul templum) „fruntar“ sau „fruntal“. În Biserica Rusă se numește mai ales „deisis“, de la icoana tripartită care poartă această denumire și care a constituit nucleul original al întregului ansamblu al tâmplei. O altă denumire a iconostasului este și „cosmetul“, o stinghie, scândură sau grindă orizontală, de lemn, marmură, metal, de deasupra coloanelor care despărțeau altarul de naos. Cosmetul a fost pus dintr-o nevoie practică, de a se întări colonadele care despărțeau altarul de restul bisericii²⁸.

Dintre multele denumiri date la început²⁹, cea mai ilustrativă este aceea de „cancelli“ - grilaj sau despărțitură de lemn, metal sau piatră - care oprea intrarea laicilor în sfântul altar. În sec. IX va apărea în primă variantă o formă mai dezvoltată a cosmetului și a cancellului, cu cele trei uși, care s-au păstrat până astăzi. Forma și programul iconografic au variat în timp și astăzi sunt deosebite în funcție de diferiți factori așa, încât abia în sec. XIV se poate vorbi de catapeteasmă în sensul total al cuvântului.

Astăzi, iconostasul este înobilat de icoanele împărătești și de celelalte

27. Pr. prof. dr. Ene Braniște, *Liturgica generală*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă al B.O.R., București, 1993, p. 587-603.

28. Dr. V. Mitrofanovici, *op. cit.*, p. 225.

29. Pr. prof. dr. Ene Braniște, *op. cit.*, p. 398.

registre: (scene de jertfe din Vechiul Testament), sus (sărbătorile mari, Apostolii, proorocii), iar deasupra tuturor, la mijloc, stă crucea; toate sunt ornate cu felurite decorații sculpturale, după zona în care este biserica. Ușile împărătești și cele diaconești (laterale) simbolizează intrarea în cer a Domnului și a îngerilor. Deasupra ușilor împărătești este rânduită icoana achiropiită: chipul Mântuitorului de pe mahrama Sfintei Veronica.

Criticile apusene privind justetea existenței catapetesmei nu sunt obiective. Potrivit simbolisticii orientale, tâmpla bisericii pornește nu de la desființarea perdelei templului prin sfășierea ei (Matei 27, 51), când Mântuitorul Și-a dat preacuratul suflet, ci ea înlocuiește și împlinește sensul din Legea Veche. Catapeteasma nu a fost desființată, ci ea a fost înlocuită de perdeaua tainică a Templului lui Solomon, care s-a rupt în momentul Învierii³⁰. Una dintre acuzele care se aduc Bisericii Ortodoxe în ceea ce privește păstrarea iconostasului este aceea de a fi prezervat exagerat taina slujirii sacerdotale din altar; Eusebiu de Cezareea scria chiar despre acea barieră din lemn, care proteja altarul bisericii din Tyr, făcându-l inaccesibil mulțimii. Totuși, iconostasul nu separă clerul de popor, ci revelează Taina Euharistiei tot mai mult, nu ca o separare, ci ca o jonctiune și transparentă; faptul că această barieră este din icoane, face din ea „o transparentă a plinătății ecleziale, realizată în timpul Euharistiei”³¹.

Vedem în el „devenirea în templu a Trupului lui Hristos, prin care se împlinește unitatea celor cerești cu cele pământești, ale lui Dumnezeu cu omul”³²; este și „o expresie a unității restabilite a celor două lumi”³³, dar și o „limită între temporal și etern”³⁴. Această bogăție de sensuri face din iconostas nu un motiv de permanentă frustrare pentru credincioși, ci o icoană a deplinătății cuvântului liturgic, în armonie cu deplinătatea imaginii. Iconostasul nu sporește Taina Euharistică, văzută ca o secretomanie clericală, ci afirmă cuviința tainei cerului, care este simbolizat de sfântul altar. „Dacă Liturgia realizează și construiește Trupul lui Hristos, Biserica, iconostasul îl arată, punând înaintea ochilor credincioșilor o imagine a acestui organism, în

30. *Ibidem*, p. 401.

31. Nikolai Ozolin, *Chipul lui Dumnezeu, chipul omului*, Editura Anastasia, București, 1998, p. 170.

32. *Ibidem*, p. 171.

33. *Ibidem*, p. 171.

34. *Ibidem*, p. 170.

care intră ei ca membri; el arată acest corp al Bisericii construit după chipul Sfintei Treimi, a cărei icoană așezată în partea de sus (a iconostasului) este o multiplicare în unitate, după chipul tri-unității divine³⁵.

Naosul este partea de mijloc a bisericii, situată între altar și pronaos; este locul credincioșilor care stau în naos ca într-o corabie mântuitoare. Naosul este corespondentul vechii părți a Cortului Mărturiei sau a Templului din Ierusalim, numit „sfânta“. Aici intrau preoții, zilnic, tămâind. În stilul bazilical primar, naosul avea formă rectangulară; în stilul bizantin care cultivă forma în cruce a bisericii, naosul pierde din lungime, dar capătă spațiu prin extensia în cele două abside laterale.

În legea harului, în naos, creștinii aduc lui Dumnezeu, ca o tămâie cu bună mireasmă, rugăciunile lor; ei așteaptă aici și lucrează în toată viața lor harul dumnezeiesc, ce se revarsă prin Sfintele Taine spre mântuire. „Dacă altarul reprezintă ceea ce transcende lumea aceasta, fiind lăcașul lui Dumnezeu, unde se află Însuși Dumnezeu, partea de mijloc a bisericii reprezintă lumea creată, dar și îndreptată, sfințită și îndumnezeită. Împărăția lui Dumnezeu, cer nou și pământ nou, în sensul propriu al cuvântului“³⁶. Sfântul Maxim arată că sfântul altar și naosul se află într-o relație organică: așa cum în om se unesc principiul corporal și cel spiritual, însă ultimul nu îl absoarbe pe primul și nici nu se dizolvă în el, dar exercită asupra lui influență dătătoare de viață, altarul cultivă și conduce naosul în așa fel, încât naosul devine expresia sensibilă a altarului. Astfel se restabilește armonia primordială, disturbată prin păcatul protopărinților.

De obicei, pe naos se înalță turla cea mare, care sintetizează unirea cercului și a pătratului, măsură și cifră a cerului și a împărăției³⁷. În profunda filozofie populară românească, turla bisericii a fost, de-a lungul istoriei, un „axis mundi“ pentru viața duhovnicească atât de intensă din comunități, simbol al tăriei, al castității, al privegherii și al dorinței de înălțare. „E vrednic de mirare că, în micimea lui, lăcașul sfânt seamănă cu vastul univers. Cupola sa înălțată este comparabilă cu cerul cerurilor. Ea se sprijină solid pe partea ei inferioară. Arcurile ei reprezintă cele patru laturi ale lumii“³⁸. Se

35. Leonid Uspenski, *Problema iconostasului*, traducere de Ion Firca, în „Mitropolia Banatului“, XV(1965), nr.1-3, p. 113-114.

36. *Idem*, *Simbolica bisericii*, p. 320-321.

37. Pr. prof. dr. Ene Braniște, *op. cit.*, p. 403, *apud*. Paul Evdokimov, *L'art de l'icone. Théologie de la beauté*, Paris, 1970, p. 125.

pare că această boltire a cupolei este inspirată din arcuirea labei piciorului, care ține toată greutatea corpului omenesc.

Arhitecții bizantini au perfectat acest sistem foarte ingenios de sprijinire a turlei pe patru arcuri mari (două longitudinale și două transversale), peste care stă tamburul în formă de cilindru sau, în secțiune, hexagon, octogon, decagon, dodecagon, legat de arcurile de susținere prin cei patru pandantivi (unghiuri sferice) „care fac trecerea de la cerc la pătrat”³⁹. Pe pandantiv sunt pictați patru heruvimi, tetramorful sau cei patru evangheliști.

De pe bolta turlei, domină întreaga lume Pantocratorul - icoană a Creatorului și a Proniatorului, totodată. Pe turlă stă așezată crucea, ca semn al vieții, ca simbol al universului întreg, care viază sub cruce. Turla și bolta ei sunt specifice stilului bizantin și ele sunt mărturii ale geniului arhitectural bizantin, subiect ce suscită interes și fascinează pe cercetătorii zilelor noastre. Sub cupolă este policandrul - simbolul bolții cerești iluminate de stele⁴⁰.

Locul pe care este zidit sfântul altar și pe care șade și iconostasul se numește solee, solea sau chorul. În vechime, solea era mult mai lată (se păstrează astăzi așa în bisericile lipovenești sau în bisericile din Ardeal), pe ea fiind așezate stranele cântăreților și tetrapoadele anaghoștilor. Despre symbolismul soleei tâlcuiește Sfântul Sofronie al Ierusalimului că „este spre închipuirea fluviului de foc, care desparte pe păcătoși de drepti”.

Un element important din naos este amvonul. În vechime era o estradă în mijlocul naosului (ex. biserica grecească din Brăila), unde diaconii rosteau ecteniile sau citeau Evanghelia, paremiile sau se făceau aici ceremonii extraliturgeice (ex. încoronări de împărați). Tertulian numea amvonul ca o „tribună bisericească”. O altă variantă veche a amvonului era aceea de „exedra” sau „analogiu”, portabil. În unele biserici există chiar două amvoane, unul pentru citirea Sfintei Evanghelii, altul pentru citirea Apostolului. Cât privește sensurile mai adânci, știm de la părinții tâlcuitori că amvonul simbolizează piatra răsturnată de la ușa mormântului, de pe care îngerul a vestit femeilor Învierea. El este la înălțime, pentru a sugera înălțimea prop-

38. Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Poemul despre Biserica Sf. Sofia*, apud., pr. prof. dr. Ene Braniște, *Mai multă grijă pentru forma arhitectonică a bisericilor ortodoxe*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XLVII (1979), nr. 9-12, p. 1136.

39. Acad. Constantin Bălăceanu Stolnici, *Dialoguri despre cele văzute și cele nevăzute*, Ed. Harisma, București, 1995, p. 95.

40. Sfântul Simeon al Tesalonicului, *trad. rom. cit.*, cap. 101, 136, p. 110, 124.

ovăduirii Evangheliei, dar și pentru a aminti de îngerul care a stat deasupra Mormântului Domnului. Pentru faptul că este în fața altarului, amvonul închipuiește și Mormântul Domnului.

Tot în naos se mai află tetrapodul (proschinitarul), unde este pusă spre venerare icoana Învierii sau a sfântului prăznuit, scaunul (tronul) arhieresc (unele biserici pot avea două sau chiar trei astfel de tronuri (ex. Catedrala din Galați), stranele, sfeșnicele împărățești (dinaintea icoanelor împărățești) și policandru cel mare. Între naos și pronaos, în stilul moldovenesc, a intervenit o încăpere suplimentară: camera tombală, cu mormintele ctitorilor; deasupra ei se afla o tainiță, pentru averile domnilor (ex. biserica Bogdana din Rădăuți).

Pronaosul, nartica sau tinda, este partea dinspre apus a bisericii, la intrare. Arhitectonic vorbind, pronaosul are formă dreptunghiulară, iar la bisericile mai noi, el este acoperit de cele mai multe ori de o boltă semi-circulară longitudinală; la bisericile mai vechi, pe pronaos sunt două bolți emisferice, cu sau fără turlă. În cazul existenței unei singure turlă, aceasta servește și de clopotniță. Deasupra pronaosului stă cafasul sau corul, de unde se aduce laudă lui Dumnezeu: „Noi, care pe heruvimi...“. Astăzi, stau în pronaos, la sate, mai ales femeile. În pronaos se administrează unele Taine și ierurgii sau se săvârșesc unele laude bisericești. În simbolistica lăcașului de cult, pronaosul închipuiește „zidirea pământului și cele de pe pământ care s-au făcut pentru noi“.

Pridvorul este elementul arhitectural care a luat locul pronaosului exterior și care are ca strămoș „atrium-ul“ vechilor biserici creștine. L-am putea defini în chip simbolic „tindă a raiului“, parafrazând un părinte contemporan. Din punct de vedere al folosirii, pridvorul este prezent la unele mănăstiri moldave (Humor, Moldovița), cât și la bisericile ridicate în perioada de vârf a arhitecturii brâncovenești (sec. XVII-XVIII). Este mărginit de coloane (stâlpi) - simbolul pietrei cele neclătite a poruncilor lui Hristos“ - care stau pe o balustradă (formând arcade goale), ferestre dinspre ceresc spre lume.

Accesul în pridvor se face prin trepte, sensul fiind acela al elevării spre cele înalte, așa cum era și la Templul din Ierusalim. Unele biserici mai mari sunt construite pe un soclu mai înalt, pe fațada dinspre apus fiind construite 12 trepte (ex. Curtea de Argeș), simbolizând pe cei 12 Apostoli și avertizând pe cel ce intră că dobândirea împărăției cerurilor se face prin cunoașterea și împlinirea Evangheliei provăduită de cei 12 Apostoli.

Concluzia se poate constitui tot într-un simbol: biserica ar reprezenta un om -capul este sfântul altar - cu brațele întinse (absidele laterale) , în inima căruia se coboară cerul (prin Pantocrator și prin turla mare), al cărui corp (naosul) este în perfectă armonie; mersul la biserică (treptele cu pridvorul, pronaosul) înseamnă intrarea în cer.

În cultul catolic se întâlnește o altă simbolizare, la fel de frumoasă⁴¹: toate materialele care compun edificiul sunt unite prin mortar, care semnifică *caritatea*, care trebuie să unească între ei toți credincioșii. Această caritate este încă amintită credincioșilor prin lărgimea bisericii, deoarece caritatea dilată inimile.

Speranța este amintită de înălțimea edificiului, deoarece creștinul trebuie să-și ridice inima în înălțime spre speranța eternă.

Credința este simbolizată de pavajul bisericii, pe care credincioșii merg cu pas sigur. Aceste trei virtuți teologice sunt apărute, prin exerciții, de cele *patru virtuți cardinale*: dreptatea, puterea, prudența și temperanța (cei patru pereți). Ferestrele bisericii reprezintă învățătura Sfintei Scripturi și a Tradiției. Din punct de vedere liturgic, axa bisericii în direcția răsăritului de soare amintește de timpul echinocțiului.

Din cele prezentate mai sus, rezultă cât de profund este întocmită Ortodoxia, chiar la nivel material. Nimic nu este întâmplător în iconomia unui lăcaș de cult ortodox. Toate, până la detaliu, au sensuri atât de profunde și destinații spirituale foarte precise, care, din păcate, nu sunt atât de cunoscute. Aprofundarea acestor simboluri de către slujitor sau de către credincios dă un spor de sfințenie vieții acestuia. Înțelegerea esențialei simbolistici: biserica văzută ca icoană a celor cerești postulează celui de față și o participare cu adevărat la cele dumnezeiești. Cunoașterea acestei bogății de sensuri este un semn că Ortodoxia nu are nimic ezoteric, ci, dimpotrivă, prin cele ce simbolizează locașul de cult, chiar cele cerești se oferă râvnitorului, spre împărtășire.

41. Anton Saubin, *Symbolism du culte chatolique*, Paris, 1903, p. 23-24.